

## AUSTROMARXISTICKÁ REVÍZIA FILOZOFICKÝCH ZÁKLADOV MARXIZMU<sup>1</sup>

FRANTIŠEK NOVOSAD, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FFUK, Bratislava

NOVOSAD, F.: The Austrian-Marxist Revision of the Philosophic Principles of Marxism. *Filozofia* 36, 1981, No. 6, p. 719—732

The ideologic movement, usually called the Austrian Marxism, was one of the most significant attempts to revise the philosophic principles of Marxism. The first part of the paper concentrates on the critical analysis of Max Adler's endeavour to found historical materialism from the transcendental standpoint. The second part deals with the effort of Friedrich Adler to integrate E. Mach's thoughts into dialectical materialism.

Konfrontácia marxizmu a buržoáznej ideológie na konci 19. a na začiatku 20. stor. prebiehala v špecifických podmienkach. Buržoázia disponuje obrovským intelektuálnym potenciálom; na nespočetných univerzitách vznikajú nové, často veľmi dôkladne premyslené filozofické, ekonomické a právne koncepcie. Marxizmus sa v tomto období rozvíja prísne účelovo, v súlade s aktuálnymi potrebami politického boja. Tento rozpor medzi nevyhnutnosťou systematického rozpracovávania marxistického svetonázoru a obmedzenými možnosťami mnohí intelektuáli, hlásiaci sa k sociálnodemokratickému hnutiu, „riešia“ preberaním určitých fragmentov buržoáznych koncepcií. Tento proces prebieha sprvu na „okraji“ teórie; preberajú sa určité prvky estetických koncepcií, fragmenty teórie prírodných vied, prvky etiky. Postupne sa však tento proces šíri i do „centra“ marxistickej teórie a materialistické chápanie dejín sa začína rekonštruovať tak, aby sa marxizmus dostal „na úroveň súčasnej filozofie“ — novokantovstva alebo machizmu.

Problémy vyvierajúce z rozvoja marxizmu „do hĺbky“ sa prelínali s problémami, ktoré prinášal rozvoj marxizmu „do šírky“. Proces osvojovania si marxizmu svetovým robotníckym hnutím sa uskutočňoval v mimoriadne zložitých podmienkach. Jednotlivé zložky robotníckeho hnutia sa nachádzali na rozdielnych stupňoch vývinu, pôsobili v rozdielnych sociálno-ekonomických podmienkach, rozvíjali sa na pozadí odlišných tradícií. Marxizmus sa dostáva do polemiky — otvorenej i skrytej — s rozličnými teoretickými a politickými koncepciami, a to tak v rámci širokého prúdu robotníckeho hnutia, ako aj mimo neho. V procese riešenia konkrétnych praktických i teoretických úloh, pred ktorými stálo robotnícke hnutie v „marxizme ako živjej doktríne, museli vystúpiť do popredia jeho rozličné stránky“. (1, I, s. 642)

<sup>1</sup> Text prednášky prednesenej na pôde Slovenskej filozofickej spoločnosti v marci 1981.

Nevyhnutne sa teda vynárala otázka *podstaty* marxizmu, otázka jeho základných charakteristík, otázka jeho špecifickosti. Táto otázka nebola a nie je len vecou teórie, otázkou správnej, „historicky vernej“ interpretácie Marxových a Engelsových výrokov. Bola a je to praktická otázka, otázka celkovej orientácie robotníckeho hnutia; otázka, ktorá sa týka celkového zmyslu a základných cieľov robotníckeho hnutia. Adekvátnu odpoveď na túto otázku podal V. I. Lenin. Podľa neho „Hlavné v Marxovom učení je vysvetlenie svetodejiny úlohy proletariátu ako tvorca socialistickej spoločnosti.“ (1, I, s. 64) Lenin zdôrazňuje bytostnú spätosť marxizmu s robotníckym hnutím, s jeho praktickými úlohami. Až pochopením toho, že marxizmus je predovšetkým teoretickým sebauvedomením robotníckej triedy, je možné vymedziť úlohu a váhu jednotlivých zložiek vo vnútri „doktríny“, oceniť dialektiku ako „živú dušu marxizmu“, zdôrazniť materialistický charakter marxistickej filozofie, teóriu odrazu, teóriu triedneho boja atď.

Na otázku, čo je podstatou marxizmu, v čom spočívajú jeho základné črty — a táto otázka bola zároveň otázkou o celkových cieľoch a orientácii socialistickeho hnutia — sa pokúša nájsť odpoveď aj austromarxizmus, ideový smer spojený s rakúskym sociálnodemokratickým hnutím.

V roku 1904 začína vo Viedni vychádzať periodikum *Marx-Studien* a v roku 1907 časopis *Der Kampf*. Okolo nich sa sústreďuje skupina mladých intelektuálov spätých so sociálnodemokratickou stranou; práve ich teoretické koncepcie boli neskoršie nazvané austromarxizmom.<sup>2</sup>

Austromarxizmus vzniká ako pokus o teoretické riešenie špecifických problémov, s ktorými sa stretávalo rakúske sociálnodemokratické hnutie a zároveň ako jedna zo špecifických reakcií na spor medzi „ortodoxným“ marxizmom a revizionizmom, ktorý sa na prelome 19. a 20. storočia rozprúdil v stranách II. internacionály. Politicky i teoreticky je austromarxizmus „stranou stredu“, hľadá kompromis; najradšej by bol syntézou „dobrých stránok“ všetkých navzájom súperiacich tendencií. Práve toto úsilie o *syntézu nezlučiteľného* dáva austromarxizmu zdanlivú dynamiku a komplexnosť. Austromarxizmus sa tak utvoril ako zložitý a vnútorne bohato diferencovaný politicko-ideologický útvar. Je veľmi ťažké — ak nie nemožné — podať jeho jednotnú obsahovú charakteristiku. Ak vezmeme do úvahy obsahovú stránku austromarxistických teórií, nenájdeme temer nič spoločného, čo by spájalo jeho prívržencov.

---

<sup>2</sup> Termín austromarxizmus prvýkrát použil americký socialista L. Boudin v článku pre *Neue Zeit* v roku 1908. Hlavnými predstaviteľmi austromarxizmu boli Max Adler (1873—1940), Rudolf Hilferding (1877—1941), Karl Renner (1870—1950), Otto Bauer (1882—1938), Friedrich Adler (1879—1960), Gustav Eckstein (1875—1916). Z najvýznamnejších prác uverejnených v *Marx-Studien* treba spomenúť štúdie M. Adlera *Kausalität und Teleologie im Streit um die Wissenschaften* (1904), Hilferdingovo dielo *Finanzkapital* (1910), štúdiu Otto Bauera *Die österreichische und die Sozialdemokratie* (1907), štúdiu K. Rennera *Die soziale Funktion der Rechtsinstitute* (1904).

Jednotliví predstavitelia austromarxizmu zastávali odlišné filozofické stanoviská, prebojovali odlišné politické koncepcie a v triednych zápasoch zaujali rôzne pozície. Táto diferencovanosť je dôsledkom toho, že austromarxizmus sa vyvíja ako spor dvoch tendencií: ako úsilie o tvorivé rozvinutie marxizmu, o jeho aplikáciu na špecifické sociálno-politické pomery, v ktorých pôsobilo rakúske sociálnodemokratické hnutie a ako úsilie o asimiláciu určitých fragmentov buržoázných sociálnopolitických a filozofických teórií do marxizmu. Tieto dve vzájomne si proti-rečiace tendencie sa v austromarxizme od začiatku jeho existencie mimoriadne tesne prelínajú a nedajú sa od seba ani hypoteticky oddeliť. Vcelku však možno povedať, že v prvom období (asi do roku 1910) prevláda úsilie o aplikáciu marxizmu na špecifické podmienky Rakúska, v druhom období už austromarxizmus nemá so skutočným marxizmom nič spoločné; jednoznačne ide o úsilie vyjadriť v zdanlivo marxistickej terminológii buržoázne teoretické koncepcie.

Najcharakteristickejšie sa prelínanie týchto dvoch tendencií prejavuje v diele Maxa Adlera, jediného z predstaviteľov austromarxizmu, ktorého pozornosť pútajú predovšetkým filozofické problémy.

\*

Max Adler si kladie dva základné ciele: systematizovať marxizmus a filozoficky ho zdôvodniť. Oba tieto ciele sú späté s hľadaním odpovede na otázku podstaty marxizmu, jeho základných črt. Adlerove úsilie o vymedzenie základných črt marxizmu sa od začiatku pohybuje po dráhe predznačenej vývinom buržoáznej filozofie 19. a 20. stor.

Na konci 19. a začiatku 20. stor. dochádza v buržoáznom teoretickom vedomí k závažným premenám. Mení sa predovšetkým vzťah filozofie a vedy. Definitívne sa rozpadá spontánna jednota vedy a filozofie, ktorá bola charakteristická pre rané a klasické fázy vývinu novovekej filozofie. Tento rozpad spontánnej jednoty vedy a filozofie je zložitým, mnohonásobne sprostredkovaným procesom. Odráža sa v ňom nielen prudký vývin a diferenciácia prírodných a spoločenských vied, ale i závažné spoločenské premeny. Premenu kapitalizmu voľnej súťaže na monopolistický kapitalizmus sa buržoázia definitívne stáva reakčnou triedou. Jedným z dôsledkov tejto premeny je i zúženie teoretického obzoru buržoázných mysliteľov; v buržoáznej filozofii silnejú iracionalistické a pozitivistické tendencie. Pre obidva tieto prúdy je charakteristické oddeľovanie svetonázoru od vedy, svetonázor sa začína chápať ako vec „osobného rozhodnutia“. Veda zostáva záležitosťou disciplinovaného, intersubjektívne kontrolovateľného myslenia, svetonázor sa však začína považovať za vec súkromného presvedčenia, začína sa popierať možnosť racionálnej diskusie o svetonázorových problémoch. V sublimovanej podobe sa tendencie oddeľovať vedecké od svetonázorového prejavili v prísnom odlišovaní poznávania a hodnotenia, existenčných

súdiv od hodnotových a normatívnych súdivov. Oddeľovanie poznania od hodnotenia, popieranie ich racionálnej súvislosti je charakteristické pre všetky hlavné smery buržoáznej filozofie konca 19. a začiatku 20. stor., pre pozitivizmus, novokantovstvo a filozofiu života.<sup>3</sup>

Iracionalizmom a pozitivizmom oslabené buržoázne filozofické vedomie nedokázalo adekvátne reflektovať proces *vnútornej dialektizácie* vied, ku ktorému dochádza na začiatku 20. stor. Tradičná metafyzická teória odrazu nebola schopná adekvátne interpretovať novú situáciu vo vedách. Buržoázni filozofi sa domnievali, že sú postavení pred otázkou: je naše poznanie odrazom objektívnej reality, alebo je našou subjektívnou konštrukciou, sú naše teórie „kópiou objektívnej reality, pohybujúcej sa hmoty a či sú len „metodológiou“, „čistým symbolom“, „formami organizácie skúsenosti“ (2, s. 242) Zlyhanie metafyzickej teórie odrazu (ktorá bola dovtedy „samozrejmou“ súčasťou živelného materializmu prevažnej väčšiny vedcov) vedie v buržoáznej filozofii — „ktorá sa v tomto období obzvlášť špecializuje na teóriu poznania a v jednostrannej podobe si osvojuje niektoré momenty dialektiky (napr. relativizmus)“, (2, s. 287) — k oživeniu rôznych foriem subjektívneho idealizmu či už v empirickej verzii (mechanizmus) alebo v aprioristickej (novokantovstvo). Buržoázni profesori filozofie začínajú vyhlasovať, že materializmus je mŕtvy, raz navždy vyvrátený „najmodernejšími faktami vied“.

Táto obnova idealizmu sa prejavila i v diskusiách o základoch spoločenskovedného poznania,<sup>4</sup> a to predovšetkým vo forme polemiky proti „naturalizmu“. Polemika proti naturalizmu mala niekoľko dimenzií, jednou z nich bol i boj proti aplikácii materialistických filozofických princípov pri výklade spoločenského diania.

Max Adler sa usiluje ukázať, že „správne pochopený“ marxizmus je v súlade so všetkými základnými tendenciami „modernej“ filozofie: z marxizmu bude vylučovať všetky „hodnotové“, ideologické motívy. Podľa neho marxizmus je len vedou a ničím iným. Tým však, že marxizmus vyhlásil za čistú vedu, otvorila sa otázka filozofického zdôvodnenia marxizmu ako „čistej vedy“. Max Adler dokazuje, že len kantovská transcendentálna metóda dokáže filozoficky zdôvodniť základy marxizmu. Max Adler jednoznačne odmieta materializmus pri výklade základných kategórií historického materializmu. Snaží sa z historického materializmu vylúčiť všetky „naturalistické“, t. j. materialistické zložky.

<sup>3</sup> Tendencia oddeľovať poznávanie od hodnotenia sa v 20. stor. v buržoáznej filozofii ešte prehĺbila. Svoj výraz našla v „hodnotovom polyteizme“ Maxa Webera, v rozlišovaní vedy, ideológie a utópie u Karla Mannheimu, v rôznych koncepciách deideologizácie a technokratizmu.

<sup>4</sup> Jednou z najdiskutovanejších tém buržoáznej filozofie v druhej polovici 19. stor. sú úvahy o špecifickosti vied o človeku, dejinách a kultúre. Objavujú sa návrhy na ustanovenie sociológie (Comte, Spencer), duchovných vied (Dilthey), idiografických vied (Windelband), kultúrnych vied (Rickert) atď.

Vo svojej štúdii *Čo je marxizmus?* písanej ako úvod k obsiahlej *Učebnici materialistického ponímania dejín* Max Adler odmieta redukovat marxizmus na politické učenie, politickú doktrínu. Marxistická revolučná politika je podľa neho len *dôsledkom* určitej vedeckej teórie, ktorá — tak ako každá veda — je sama osebe a v prvej línii nepolitická. Politické dimenzie marxizmu sú niečím sekundárnym, vyplývajúcim z toho, že to, o čom marxizmus hovorí, (zákonitosti spoločenského vývinu) sa priamo dotýka záujmov ľudí, ich postojov k spoločenskému životu; sám marxizmus však „zostáva mimo akéhokoľvek straníckeho postoja“. [3, s. 26]

Max Adler odmieta redukovat marxizmus na politickú doktrínu a práve tak odmieta redukovat marxizmus na politicko-ekonomickú teóriu. Marx podáva *kritiku* politickej ekonómie. Podľa Adlera kritika politickej ekonómie znamená jednak analýzu teoretických a metodologických predpokladov politicko-ekonomických teórií, jednak pochopenie ekonomickej štruktúry ako výsledku spoločensko-historických procesov. Tematický záber marxizmu je teda oveľa širší než tematický záber akejkoľvek politicko-ekonomickej teórie. Redukcia marxizmu na politicko-ekonomickú teóriu vedie k príliš úzkemu chápaniu marxizmu. Proti tomuto príliš úzkemu chápaniu stojí príliš široké chápanie a to tam, kde sa marxizmus považuje za svetonázor, za určitú filozofickú koncepciu sveta.

Podľa Maxa Adlera je každý svetonázor subjektívnej povahy, je pokusom o stanovenie zmyslu a hodnoty celku sveta z určitého, vždy však subjektívneho stanoviska. Svetonázor posudzuje a hodnotí. Veda naproti tomu skúma objektívne súvislosti a usiluje sa eliminovať všetky vplyvy subjektívnych, vôľových postojov. Marxizmus môže byť nanajvýš základom svetonázoru, môže teda určitý svetonázor navodzovať, motivovať. Súvislosť marxizmu s určitým svetonázorom nie je nevyhnutná a logická, je to len historicko-psychologická súvislosť.

Max Adler zastáva názor, že *marxizmus je sociológiou*, vedou o sociálnej zákonitosti, „teoretickým myšlienkovým systémom, ktorý sa usiluje o kauzálne zákonité pochopenie spoločenských javov a procesov“. [3, s. 38] Adler kladie dôraz predovšetkým na určenie marxizmu ako vedy. Marxizmus je vedou a prvou podmienkou marxistického myslenia je očistiť marxizmus od všetkých nevedeckých a mimovedeckých zložiek.

Vedu Max Adler charakterizuje ako systematické skúmanie reálnych kauzálnych súvislostí. Veda skúma to, čo je a nie to, čo *má byť*. Podmienkou vedeckého skúmania je teda eliminácia všetkých normatívnych a hodnotových stanovísk. Cieľom vedy je formulácia zákonov, t. j. kauzálne určených pravidielností. Svoj globálny cieľ — pochopiť svetové dianie ako jednu jedinú kauzálne zákonitú súvislosť — dosahuje veda postupne. Prvou etapou na ceste k tomuto cieľu bola galileovsko-newtonovská fyzika, druhú etapu reprezentuje darwinovská biológia. Orga-



nickým zavŕšením novovekej vedy je marxizmus, ktorý kauzálnne skúmanie prírody dopĺňa kauzálnym skúmaním spoločenského života.

Kategóriu kauzality Adler vymedzuje v Kantových intenciách ako jednu zo základných foriem ľudského vedomia, podľa ktorej všetky zmeny v bytí vecí vzťahujeme na určité predchádzajúce zmeny. Kauzálny vzťah spočíva v prísnom a nevyhnutnom spojení príčiny s účinkom. Zdrojom tejto nevyhnutnosti sú však apriórne štruktúry vedomia a nie „nespočetnekrát opakovaná skúsenosť“. Max Adler uznáva rôzne, na seba neredukovateľné formy kauzality: anorganickú, organickú a sociálnu. Hlavnú pozornosť venuje rozboru kauzálnych súvislostí v sociálnom živote. Ľudské konanie je kauzálnne determinované práve tak, ako sú kauzálnne determinované všetky reálne procesy. Vo sfére sociálneho života je však kauzálna súvislosť sprostredkovaná vedomím a vôľou; účelovosť je tak len formou, v akej sa kauzálnne súvislosti premietajú do ľudského vedomia. Pri skúmaní ľudského konania teda musíme vždy odlišovať subjektívnu, zážitkovú stránku od objektívnej; z objektívnej stránky je každý vôľový proces jednoznačne podriadený kauzálnnej nevyhnutnosti. Pri konkrétnom skúmaní sociálneho diania sa nám však málokedy podarí stanoviť jednoznačné kauzálnne súvislosti. Oveľa častejšie máme do činenia s určitými „tendenciami“. Podľa Adlera je toto dôsledok *empirickej nemožnosti* exaktného stanovenia jednoznačných kauzálnych súvislostí. Samo osebe je sociálne dianie jednoznačne kauzálnne determinované. Úlohou sociálnych vied je rozložiť „tendencie“ na jednotlivé kauzálnne súvislosti a potom syntézou poznatkov o jednotlivých kauzálnych radoch sa pokúsiť o kauzálny výklad komplexných sociálnych procesov. Marxovu metódu postupu od abstraktného ku konkrétnemu Adler interpretuje ako prechod od „čistých kauzálnych radov“ stanovených izolujúcou abstrakciou k navzájom sa prelínajúcim kauzálnym radom.

Na týchto Adlerových tézach je vari najlepšie vidno, ako málo radikálna a ako jednostranná je jeho kritika mechanistického materializmu. Absolutizácia kauzálnych súvislostí ukazuje, že v metodologickej rovine sa Max Adler od mechanizmu nedokázal dištancovať. Pre dialektický materializmu boli kauzálnne súvislosti vždy iba momentom objektívnej univerzálnej súvislosti, vzájomného pôsobenia reálnych procesov. A ani metódu postupu od abstraktného ku konkrétnemu nemožno redukovať na prechod od čistých kauzálnych radov ku konkrétnym sociálnym procesom, ale ako postup myšlienkovvej reprodukcie vývoja konkrétnych celkov ako systému vnútorne vzájomne na seba pôbiacich procesov, v ktorých kauzálnne súvislosti majú vždy len podriadenú úlohu.

Podľa názoru M. Adlera marxizmus vo svojej pravej podobe je všeobecnou sociológiou, pozitívnou vedou. Adler však pojem vedy preberá od Kanta a od novokantovcov, a preto sa mu poznanie a hodnotenie, veda a ideológia zdajú navzájom nezlučiteľnými duchovnými činnosťami. Vychádzajúc z novokantovského chápania vedy, z presvedčenia o zá-

sadnej odlišnosti vedy a ideológie, bude M. Adler dokazovať, že marxizmus, tak ako je konkrétne vyložený v dielach K. Marxa a F. Engelsa, je príliš preťažený filozofickými a svetonázorovými zložkami. Tieto — s vedou nezlučiteľné zložky — treba z marxizmu vylúčiť. Z marxizmu treba predovšetkým odstrániť všetko, čo súvisí s „materialistickou metafyzikou“. Materialistický ráz marxistického výkladu prírodného a spoločenského sveta M. Adler považuje za historickú „náhodu“, za dôsledok osobných sklonov, resp. za výsledok dobových tlakov a prostriedkov dištancovania sa od vtedy prevládajúcich špekulatívnych idealistických výkladov spoločenského života.

Max Adler preberá chápanie materializmu koncipované buržoáznou akademickou filozofiou konca 19. stor. a — tak ako všetci austromarxisti — nekriticky stotožňuje materializmus s jeho mechanistickou alebo naturalistickou podobou.<sup>5</sup> Austromarxisti nevidia vývinové možnosti materializmu, nevidia kvalitatívny rozdiel medzi mechanistickým a dialektickým materializmom. Podľa M. Adlera napr. každý „materializmus dôsledne prevedený musí vyústiť do mechanizmu vôľových procesov; pred týmto osudom ho nemôže zachrániť ani dialektika“. [4, s. 118]

Materializmus je podľa M. Adlera vždy a nevyhnutne určitou svetonázorovou metafyzikou, ktorá *postuluje* existenciu „hmoty ako takej“ a všetky duchovné procesy vysvetľuje ako funkciu alebo produkt pohybu materiálnej látky a sily a tým popiera akúkoľvek svojbytnosť a špecifickosť duchovného. Max Adler tvrdí, že tragická dilema „ducha a hmoty sa na historický materializmus vôbec nedá aplikovať. Správne pochopené „materiálne“ je s „ideálnom“ vopred už v tej istej sfére, totiž v psychickej... Závislosť ideálneho od materiálneho nespôsobuje teda už nijaké ťažkosti, veď tu ide len o závislosť jedného radu psychického od iného.“ [5, s. 15] K. Marx a F. Engels svoje chápanie sveta označovali ako materializmus. Adler im však chce rozumieť lepšie než oni rozumeli sami sebe. Podľa Adlera tvorcovia materialistického chápania dejín používali termín materializmus len polemicky, chceli ním vyjadriť svoj rozhodný odpor voči akejkolvek idealistickej metafyzike a chceli ním zdôrazniť svoje realistické stanovisko (uznávanie reality existujúcej nezávisle od myslenia).<sup>6</sup> Reálnym obsahom termínu materializmu je vraj obmedzenie sa na „kauzálne skúmanie faktov“. Podľa M. Adlera je vhodnejšie tento prístup nazývať *pozitívizmom*, a teda „marxizmus je skôr len zvláštnou formou (dialektického) pozitívizmu, podobného, ako odôvodnil Ernest Mach v rámci prírodných vied“. [6, s. 38]

<sup>5</sup> K tomuto stotožneniu materializmu s jeho mechanistickou, resp. naturalistickou podobou prispelo predovšetkým dielo F. A. Langeho *Dejiny materializmu* [1865].

<sup>6</sup> Uznávanie objektívnej reality je však podľa M. Adlera filozofická nedôslednosť; podľa neho „všetko bytie (a dianie) je určované zákonitosťou vedomia. Prostredníctvom funkcie tejto zákonitosti sa realizuje skúsenosť bytia podľa slávnej Kantovej vety: „Apriórne podmienky možnej skúsenosti vôbec sú zároveň podmienkami možnosti predmetov skúsenosti.“ [6, s. 78]

Adlerovo očisťovanie marxizmu od materializmu a premena marxizmu na „pozitívnu vedu o kauzálnych súvislostiach spoločenského života“ vyúsťuje do „dopĺňania“ marxizmu prvkami idealistickej filozofie. M. Adler tým zbavuje marxizmus všetkého živého, zbavuje ho predovšetkým životnej spätosti s robotníckym hnutím. Pre klasikov marxizmu teória bola vždy poznávaním sveta a zároveň návodom na jeho premenu. V rukách austromarxizmu M. Adlera sa marxizmus mení na „pozitívnu vedu“. V skutočnosti však premena marxizmu na „sociológiu“ vyúsťuje do idealistickej interpretácie dejín. Demonštrovať toto pretváranie historického materializmu na idealistický výklad spoločenského diania možno na Adlerovej interpretácii ktorejkoľvek zo základných kategórií historického materializmu, napr. na kategórii výrobné sily a výrobné vzťahy.

Jedným z najzávažnejších intelektuálnych výkonov K. Marxa bolo odhalenie mystifikujúceho charakteru kapitalistickej tovarovej výroby. V podmienkach kapitalistickej tovarovej výroby sa spoločenské vzťahy vo výrobe javia ako vzťahy medzi vecami a spoločenský charakter práce sa prejavuje ako vecný charakter samých produktov práce. Max Adler v úsilí o myšlienkovú deštrukciu reálneho zdania vecného charakteru vzťahov medzi ľuďmi dospieva až k popieraniu *materiálnosti* vzťahov medzi ľuďmi v procese výroby. Podľa neho totiž „ak ekonomické vzťahy nie sú nič iné ako ľudské vzťahy, tak sú zároveň a podstatne duchovnými vzťahmi“. (3, s. 98)

Max Adler každé cieľavedomé konanie stotožňuje s duchovným konaním, a tak i výrobné sily považuje za „duchovné spôsoby pôsobenia ľudí“. Výsledkom týchto úvah je úplné popieranie rozdielu medzi materiálnym a duchovným v spoločenskom živote. Podľa toho potom „materialistické chápanie dejín... vychádza z jednoty spoločenského života, v ktorom ekonomické a ideologické sú len myšlienkovy oddeliteľné stránky toho istého. A touto jednotnou súvislosťou je duchovná súvislosť, životná súvislosť zospoločenšteného človeka.“ (3, s. 102)

Adlerova pozornosť však nie je zameraná na konkrétne obsahové rozvíjanie teórie, jeho primárnym cieľom nie je skúmať nové tendencie v sociálno-politickej skutočnosti. Za svoj cieľ považuje „kritiku“ základných kategórií výkladu sociálnej skutočnosti. Termín „kritika“ Adler používa v kantovskom zmysle: znamená pre neho jednak elimináciu metafyzických pojmov (kritika materializmu a idealizmu vyúsťujúca do hľadania tretej cesty vo filozofii). Ďalej kritika pre Adlera znamená analýzu predpokladov a metód sociologického poznania a úsilie o filozofické zdôvodnenie predpokladov a metód sociológie.

Podľa Adlera materializmus a idealizmus sú metafyzikou, pokračujú hranice skúsenosti. Rozlíšenie „ducha“ a „hmoty“ sa realizuje až vo vedomí. Primárnym teda nie je ani duch ani hmota, ale *zákonitosti nášho vedomia*. Vedeckou filozofiou môže byť teda len kritická teória vedomia. Max Adler sa hlási ku Kantovi, k jeho transcendentálnej me-



tóde. Klúč k adekvátnemu pochopeniu Kantovej transcendentálnej metódy však podľa Adlera poskytujú až myšlienkové výkony Hermanna Cohena, jedného z hlavných predstaviteľov marburského novokantovstva. H. Cohen oceňuje predovšetkým to, ako Kant ukázal, že zdroj jednoty a objektivity exaktných vied treba hľadať v syntetizujúcej aktivite čistého myslenia. Predmet vedy je kladený, vytváraný čistým myslením. Rozmanitosť predmetnej reality nám len zverejňuje základné typy, základné smery činnosti rozumu. Cohen škrtá z Kanta všetky momenty, ktoré by pripomínali materializmus. Podľa neho „vec osebe“, ktorá bola v Kantovej koncepcii i výrazom určitého kompromisu s materializmom (2, s. 172), je len hraničným pojmom, ideálnym, nikdy nedosiahnuteľným cieľom poznania. Úlohou filozofie je podľa Cohena analýza logickej štruktúry exaktných vied, t. j. analýza podmienok ich možností, ich predpokladov, štruktúrnych zákonitostí vedomia, ktoré umožňujú objektívne poznanie. Cohen a iní predstavitelia marburského novokantovstva sa sústredili predovšetkým na analýzu logickej štruktúry matematickej prírodovedy. Max Adler chce viac: „výslovne aplikovať Kantovu transcendentálnu metódu na sociálnu skúsenosť, rozvinúť celý obsah Kantových hľadísk na bohatšej látke našej dnešnej skúsenosti“. (6, s. 30)

Kant sa pri hľadaní odpovede na otázku „čo môžem poznať?“ zameriava predovšetkým na rozbor kategoriálnej štruktúry prírodných vied a dochádza k záveru, že objektivita matematickej prírodovedy (prejavujúca sa v apriórnych syntetických súdoch) je umožnená tým, že naša skúsenosť je možná len vo forme času, priestoru a myšlienkových kategórií. Čas a priestor Kant považuje za apriórne formy nazerania, kategórie považuje za apriórne formy myslenia ako činnosti umu (Verstand). Pre Kanta však otázka možnosti prírodných vied splýva s otázkou možnosti prírody ako predmetu možnej skúsenosti. Pri hľadaní odpovede na túto otázku Kant dochádza k známej téze: príroda ako „existencia vecí určovaná všeobecnými zákonmi“ je produktom syntézy foriem nášho vedomia so zmyslovými danosťami. Náš rozum predpisuje prírode zákony. Poznanie je vytváraním predmetu, nie jeho odrazom.

Max Adler však v Kantových *Kritikách* vidí viac než len zdôvodnenie apriórnych foriem našej apercepcie sveta. Podľa neho Kant je objaviteľom *sociálneho charakteru nášho vedomia*, je objaviteľom *sociálneho apriori*.

Sociálne apriori Max Adler charakterizuje ako formálnu črtu vedomia, v súlade s ktorou „už v individuálnom vedomí je zakotvený nevyhnutný vzťah ja k iným rovnakým subjektom, takže každé individuum chápe samo seba len ako exemplár rodu, ako člena určitej pospolnosti“. (4, s. 88) Až sociálne apriori, t. j. individuálnemu vedomiu imanentná vzťahnosť na iné vedomie potom umožňuje konkrétne formy sociálnej koexistencie v jazyku, v práci a iných formách sociálnych stykov. Transcendentálne zospoločenšenie tak predchádza reálnym formám sociálneho života, je predpokladom dejín, logicky im predchádza a umož-

ňuje ich. Vedomie vo svojej sociálnej apriórnosti je niečím nemenným a večným. Dejinný vývin Max Adler chápe len ako postupnú harmonizáciu podstaty človeka s javovými formami realizácie tejto podstaty. Súlad podstaty človeka a foriem prejavu tejto podstaty bude možný až v „solidárnej spoločnosti“, až v nej bude individuum chápať sociálnu nevyhnutnosť ako zložku svojej vlastnej zospoločenšenej vôle.

Max Adler spoločenskú človeka postuluje, chápe ju ako primárnu, z ničoho neodvoditeľnú skutočnosť. Spoločenskú je pre neho primárnou charakteristikou vedomia a konkrétne, predovšetkým materiálne formy sociálnych stykov Adler chápe len ako konkretizáciu abstraktných a formálnych charakteristík vedomia. Max Adler sa týmito svojimi tézami vracia ďaleko pred Kanta: postuluje vlastne nemennú duchovnú podstatu človeka a z nej chce odvodiť všetky konkrétne formy spoločenského života.

Podľa M. Adlera i dialektika je predovšetkým *dialektikou vedomia* a zdrojom všetkej historickej dialektiky je skutočnosť, že „vedomie existuje len v indivíduu ... svojou funkciou nie je však individuálne, ale skrz-naskrz nadindividuálne“. (6, s. 88) Objektívnu dialektiku, dialektiku objektívne existujúcich procesov M. Adler neuznáva. Podľa neho dialektika je len dialektikou myslenia, formálna logika skúma jazykovo vyjadrené myslenie, dialektika sa usiluje o zachytenie myslenia v procese vzniku. Dialektika je tak reflexiou súvislosti pojmov. Súvislosť pojmov však podľa Adlera nie je odrazom súvislostí objektívnej reality, ale vyplýva zo spôsobu fungovania apriórnej štruktúry nášho vedomia. K. Marx a F. Engels podľa Adlera chybné stotožňovali dve zložky dialektiky: dialektiku ako metódu a dialektiku ako metafyzickú teóriu bytia. Adler dokazuje, že tieto dve zložky dialektiky (objektívnu a subjektívnu) treba od seba ostro odlišovať. Tvrdí, že bytie je procesom, dialektickým procesom môžeme len vtedy, keď už dialekticky myslíme. Dialektika myslenia tak predchádza dialektike bytia. Max Adler pri dokazovaní svojich tvrdení využíva tradičnú argumentáciu každého apriorizmu, využíva skutočnosť, že zákonitosť sa vo vedomí nemôže odrážať vo forme vnemu, ale len vo forme pojmov a teórií. Vysvetlí pôvod pojmov a teórií z individuálnej skúsenosti však nie je možné, voči individuálnej skúsenosti sa pojmy javia ako niečo apriórne, ba pojmové štruktúry sa tu javia ako to, čo umožňuje individuálnu skúsenosť. Takto pri konfrontácii individuálnej skúsenosti a hotovej teórie oprávnené vzniká zdanie, že pojmy sú faktom imputované z hlavy. Odstrániť toto zdanie možno až komplexom abstraktných postupov, v ktorých odhalíme skrytú sprostredkovanosť pojmov spoločensko-historickou praxou.

V úvahách Maxa Adlera sa stráca jedna z najcennejších črt marxistického skúmania spoločnosti a spoločenských procesov (spoločenským procesom je i poznanie:), konkrétne-historický prístup. Pre Maxa Adlera sú konkrétne spoločenské štruktúry výsledkom pohybu transcendentálne zospoločenšenej vedomia. Konkrétne je produktom abstrakt-

ného, materiálne je realizáciou duchovného. Max Adler v úsilí „tvorivo rozvinúť“ a filozoficky zdôvodniť marxizmus stavia historický materializmus na hlavu, v materialistickom obale objavuje idealistické jadro a z historického materializmu vylučuje aj historickosť aj materializmus.

\*

Max Adler sa usiloval predovšetkým o filozofickú fundáciu marxizmu. Filozofické zdôvodnenie marxizmu ako pozitívnej vedy o „kauzálnych súvislostiach spoločenského života“ mala poskytnúť kantovská transcendentálna metóda. Ňou Max Adler objavuje transcendentálne „zospoločenšenie“ individuálneho vedomia. Skúsenosť je od začiatku nielen niečím individuálnym, ale niečo, čo patrí k duchovnej pospolnosti: individuálne vedomie je vždy vzťahnuté na neurčitú mnohosť iných individuálnych vedomí. Transcendentálne zospoločenšenie je myšlienkovým predpokladom každej empirickej sociálnej súvislosti. Podľa Maxa Adlera teda „zospoločenšenie je historický proces..., ale patrí samotným formám bytia vedomia, a preto je tu celé spolu a v indivíduu“. (6, s. 118) Podľa Maxa Adlera len transcendentálna očista a transcendentálne zdôvodnenie marxizmu môže zabrániť „pustošivému“ stotožňovaniu historického materializmu s materialistickou filozofiou.

Max Adler chcel marxizmus dopĺňať kantovstvom. Friedrich Adler je zasa presvedčený, že stotožňovaniu marxizmu s mechanistickým materializmom sa marxizmus najúčinnejšie ubráni tak, že integruje do seba filozofiu prírodných vied vypracovanú Ernestom Machom a Richardom Avenariom. F. Adler dokonca považuje Richarda Avenaria za význačného „dialektikomaterialistického kritika poznania“. (7, s. 157)

Podľa F. Adlera pojem materializmu, tak ako ho používali K. Marx a najmä F. Engels, nie je spätý s uznávaním objektívnej reality existujúcej nezávisle od nášho vedomia. Podľa neho „označenie „materializmus“ a „dialektika“ u Marxa a Engelsa sa plne kryjú s pojmami modernej prírodovedy „skúsenosť“ a „vývin“. (7, s. 151) Marx a Engels, vychádzajúc z pojmov skúsenosť a vývin, interpretovali spoločensko-historické dianie, Ch. Darwin podal interpretáciu diania v živej prírode. Ernest Mach zasa prostredníctvom pojmov skúsenosť a vývin vysvetlil vznik a rozvoj prírodných vied, predovšetkým fyziky. Až Mach svojou interpretáciou dejín fyziky (8) definitívne skoncoval pri výklade prírodného diania s metafyzikou. Podľa F. Adlera podal F. Engels všestrannú kritiku metafyziky — najmä pokiaľ ide o oblasť fyzikálnych vied — nedokázal však metafyziku nahradiť ničím pozitívnym. A pre prírodovedca kritika metafyziky bez pozitívnej náhrady nestačí. Kritiku metafyziky prostredníctvom rozpracovania pozitívnej ne-metafyzickej koncepcie prírodných vied podal až Ernest Mach.

Podľa F. Adlera v Engelsovej kritike metafyziky je nejasné, v akom zmysle sa používa pojem skúsenosť. Friedrich Adler chce pojem skúse-

nosť vysvetlí interpretáciou I. Marxovej tézy o Feuerbachovi. Interpretuje ju ako jednu z variant avenariovskej „principiálnej koordinácie“ nášho Ja a sveta. Podľa F. Adlera tradičná filozofia (predovšetkým materialistická) trhá prirodzenú súvislosť medzi subjektom a objektom. Tým, že *Ja* je oddeľované od *okolía*, subjekt od objektu, vznikajú buď idealistické teórie, v ktorých „vnútorné“ stojí proti „vonkajšiemu“ alebo rôzne *pseudomonistické* teórie, v ktorých je buď subjekt redukovaný na objekt alebo objekt na subjekt. Friedrich Adler tvrdí, že východiskom z tejto dilemy je len *návrat ku skúsenosti*. Presný a starostlivý opis skúsenostne sa prezentujúceho umožní zabrániť hypostazovaniu jedného z aspektov skúsenosti, umožní vyhnúť sa sporom o prvotnosť „hmoty“ alebo „ducha“, dostať sa nad tento spor, ísť trefou cestou. V. I. Lenin v *Materializme a empiriokriticizme* presvedčivo ukázal, že „skúsenosť v sebe zahŕňa tak materialistickú, ako aj idealistickú líniu vo filozofii a posväcuje ich miešanie dokopy“. (2, s. 136)

U Friedricha Adlera sa za slovom skúsenosť jednoznačne skrýva idealistická línia. Podľa neho „pocit je vlastnou skúsenosťou; nie však pocit v zmysle filozofických teórií, ktoré pocit vkladajú do človeka, ale pocit tak, ako sa ukazuje nezaujatému nazeraniu, ako *patriace Ja a okoliu*“. (7, s. 161)

E. Mach sa aspoň pokúša uniknúť subjektívnemu idealizmu a pocity považuje za neutrálne elementy. Friedrich Adler stojí jednoznačne na pozíciách subjektívneho idealizmu. Reálne dané sú len bezprostredné pocity a spomienky na bezprostredne dané pocity. Presvedčenie, že iný človek má skúsenosť analogickú s mojou, je len *hypotézou*. Na základe hypotetického predpokladu, že moja skúsenosť je analogická skúsenosti iného, sa vytvára určité „spoločenstvo znakov“, vytvára sa jazyk a tým i možnosť rozvíjať vedecké poznanie. Pojmy fyziky vznikajú *syntézou pocitov* a všetky problémy späť so základnou filozofickou otázkou sa tak redukujú na jednoduché odvodzovanie pojmov z pocitov: „Otázka vzťahu myslenia a bytia, ktorá viedla vo filozofii k najhorším zmätkom, sa redukuje pre nás na veľmi jednoduchú výpoveď: spomienky nasledujú po skúsenostiach (pocitoch a citoch).“ (7, s. 165) Albert Fuchs oprávnene hovorí, že tieto Adlerove úvahy sú dokumentom najhoršieho filozofického zmätku a neslúžia austromarxizmu ku cti. (8, s. 211)

Ostrej kritike podrobil Adlerove názory V. I. Lenin v diele *Materializmus a empiriokriticizmus*. Lenin ukazuje, že Adlerov spôsob preberania Machových názorov odhaľuje skutočnú povahu empiriokriticizmu. „Elementy sveta“, ktoré mali byť podľa Adlera Machovým objavom a ktorých objav mal prekonať jednostrannosť materializmu i idealizmu, sa pri dôkladnejšom rozbere ukázali *pocitmi*; materiálne je tu odvodzované z psychického. Filozofické názory E. Macha a R. Avenaria Lenin právom charakterizoval ako eklekticizmus, ako „eklektickú žobrácku polievku“, pretože „spájajú vo filozofii základné idealistické a jednotlivé materialistické závery“. (2, s. 67) Lenin na mnohých miestach ukazuje,

že „Mach zabúda na svoju vlastnú teóriu a keď začína hovoriť o rozličných fyzikálnych otázkach, uvažuje jednoducho, bez idealistických vykrúcačiek, t. j. materialisticky. Vtedy všetky „komplexy pocitov“ a celá tá berkelyovská veľmúdrosť mizne.“ [2, s. 68]

Adlerove odpovede na základné filozofické otázky nemožno nazvať eklektickými; ide tu jednoznačne o subjektívny idealizmus. Groteskne pôsobí iba snaha dokázať, že tento otvorený subjektívny idealizmus je v zhode — nie síce s Engelsovými slovami ale — s duchom Engelsových slov; s tendenciou, ktorá je vraj u Engelsa zreteľne badateľná. Engelsa od Macha podľa Adlera oddeľuje nakoniec len to, že Engels nemohol ešte vedieť — pôvodcom tohto poznatku bol vraj až E. Mach — že fyzikálne pojmy sú výsledkom syntézy pocitov, a preto podľahol metafyzickým predsudkom a pojmy považoval za odrazy objektívne jestvujúcich vecí a procesov.

Friedrich Adler sa hlási k historickému materializmu, obmedzuje však jeho platnosť. Podľa neho vývoj prírodných vied, najmä čisto abstraktných disciplín, ako sú matematika a astronómia, je nezávislý od vývoja materiálnych podmienok spoločenského života. Myšlienkový experiment, ktorým boli formulované princípy Lobačevského geometrie, bol vraj možný odvtedy, ako boli formulované princípy euklidovskej geometrie. Adlerovu hru s abstraktnými možnosťami však sotva možno považovať za dôkaz obmedzenej platnosti historického materializmu. Ani K. Marx a ani F. Engels nikdy nedokazovali jedno-jednoznačnú kauzálnu súvislosť medzi vývinom poznania a vývinom spôsobu výroby; ba vyhýbali sa akémukoľvek abstraktnému postulovaniu určitého typu súvislostí medzi spoločenským bytím a vedomím. Za svoj cieľ považovali *konkrétnu* analýzu súvislostí bytia a myslenia, *konkrétnu* analýzu toho, ako bytie ľudí určuje ich vedomie. Adlerove spochybňovanie závislosti vývinu prírodných vied od spôsobu výroby zároveň dokazuje, že historický materializmus sa nedá „doplniť“ subjektívnym idealizmom.

#### LITERATÚRA

1. LENIN, V. I.: Vybrané spisy I. Bratislava 1951.
2. LENIN, V. I.: Materializmus a empiriokriticizmus. Bratislava 1967.
3. ADLER, M.: Grundlegung der materialistischen Geschichtsauffassung. Wien 1964.
4. ADLER, M.: Natur und Gesellschaft. Wien 1964.
5. ADLER, M.: Marxistische Probleme. Stuttgart 1914.
6. ADLER, M.: Das Rätsel der Gesellschaft. Wien 1936.
7. Marxismus und Naturwissenschaft. Berlin 1925.
8. MACH, E.: Die mechanik in ihrer Entwicklung historischkritisch dargestellt. Leipzig 1883.
9. FUCHS, A.: Geistige Strömungen in Österreich 1837—1918. Globus-Verlag. Wien 1949.



Франтишек Новосад

Австромарксизм возникает как попытка теоретического решения специфических проблем, с которыми сталкивалось австрийское социал-демократическое движение, и вместе с тем как одна из специфических реакций на спор между „ортодоксным“ марксизмом и ревизионизмом. В политическом и теоретическом отношениях австромарксизм является „партией центра“; лучше всего он хотел бы быть синтезом „хороших сторон“ всех соперничающих между собой тенденций.

Стремление Макса Адлера определить основные характеристики марксизма движется по пути, установленному развитием буржуазной философии XIX и XX веков. При своей реконструкции исторического материализма он определенно отвергает материализм. Своей основной целью Адлер считает „критику“ категорий интерпретации социальной действительности. По его мнению, Кант открыл социальный характер нашего сознания. Социальность, согласно М. Адлеру, является первично характеристикой сознания, а материальные формы социального общения представляют собой лишь конкретизацию абстрактных и формальных характеристик сознания.

Согласно Фридриху Адлеру, исходным пунктом философии должен быть опыт. Первый тезис Маркса о Фейербахе Ф. Адлер интерпретирует как один из вариантов „принципальной координации“ нашего Я и мира. Традиционная философия разрывает естественную связь между субъектом и объектом. Решение Ф. Адлер видит в точном и тщательном описании опытно наличного, которое позволит воспрепятствовать гипостазированию одного из аспектов опыта, позволит избежать споров о первичности „материи“ или „духа“, отказаться выше этого спора, идти третьим путем. В. И. Ленин убедительно показал иллюзорность попыток искать в философии третий путь.

# DIE AUSTROMARXISTISCHE REVISION DER PHILOSOPHISCHEN GRUNDLAGEN DES MARXISMUS

František Novosad

Der Austromarxismus entsteht als Versuch einer theoretischen Lösung von spezifischen Problemen, denen die österreichische sozialdemokratische Bewegung begegnete und gleichzeitig als eine von spezifischen Reaktionen auf die Auseinandersetzung zwischen „orthodoxem“ Marxismus und Revisionismus. Politisch und theoretisch ist der Austromarxismus „die Partei der Mitte“, am liebsten würde er die Synthese der „guten Seiten“ aller miteinander rivalisierenden Tendenzen darstellen.

Das Streben Max Adlers nach der Bestimmung der Grundcharakteristiken des Marxismus bewegt sich auf der von der Entwicklung der bürgerlichen Philosophie des 19. und 20. Jahrhunderts vorgezeichneten Bahn. Bei der Rekonstruktion des historischen Materialismus lehnt er den Materialismus eindeutig ab. Als sein Grundziel betrachtet er die „Kategorienkritik“ der Auslegung sozialer Wirklichkeit. Kant sei der Entdecker des sozialen Charakters unseres Bewusstseins. Die Sozialität ist nach Max Adler primär eine Charakteristik des Bewusstseins und die materiellen Formen sozialer Kontakte sind nur Konkretisierungen abstrakter und formaler Charakteristiken des Bewusstseins.

Nach Friedrich Adler sollte die Erfahrung der Ausgangspunkt der Philosophie sein. Marxens 1. These über Feuerbach interpretiert F. Adler als eine Variante „prinzipieller Koordination“ unseres Ich und der Welt. Die traditionelle Philosophie zerreiht den natürlichen Zusammenhang zwischen Subjekt und Objekt. Die Lösung sieht F. Adler in einer genauen und sorgfältigen Beschreibung des sich empirisch Präsentierenden, die es möglich macht, die Hypostasierung eines Erfahrungsaspekts zu verhindern, den Auseinandersetzungen um die Ursprünglichkeit von „Materie“ oder „Geist“ zu entgehen, sich über diese Auseinandersetzungen hinwegsetzen, und einen dritten Weg einschlagen. W. I. Lenin hat die Illusionshaftigkeit von Suchversuchen eines dritten Weges in der Philosophie überzeugend dargestellt.